

УДК 572.9:631.2

**ОСОБЛИВОСТІ КОНСТРУКТИВНИХ ТИПІВ
ГОСПОДАРСЬКИХ БУДІВЕЛЬ ОПІЛЛЯ
30-х рр. ХХ ст.
(НА МАТЕРІАЛАХ РОГАТИНСЬКОГО
ТА ГАЛИЦЬКОГО РАЙОНІВ)**

У даній статті мова іде про особливості конструктивних типів господарських будівель Опілля 30-х рр. ХХ ст. на матеріалах Рогатинського та частково Галицького районів. Життя кожної родини було пов'язане із матеріальною культурою, яка в свою чергу відображала у собі господарську діяльність. Характер і кількість господарських будівель двору завжди були безпосередньо пов'язані із соціально-економічним станом господарства. Призначення даних споруд та техніка будівництва викладені у даному дослідженні.

Ключові слова: *стодола, комора, пивниця, стайня, обора, криниця, вулик.*

Давні хліборобські традиції українського селянства знайшли своє відображення в різних сферах життя народу, його матеріальній і духовній культурі. Важливе місце в пізнанні цих традицій займає народна архітектурна спадщина і передусім будівлі, що безпосередньо були пов'язані з хліборобською справою. Від характеру заняття мешканців залежали форми та розміри, кількість господарських будівель в садибі. Господарські будівлі на Опіллі поділялись на будівлі для зберігання продуктів землеробства, для худоби, для схову сільськогосподарського інвентаря. З давніх часів обов'язковою приналежністю двору було житло, ями для зберігання зерна та продуктів харчування і спеціальний загін для худоби. У пізніші часи деякі з них втратили своє застосування (ями – на зерно, загін – для худоби), а на їх місце з'явилися наземні комори, а також хліви для худоби [19, с. 238]. Із колективізацією тридцятих років та процесом розкуркулення селяни втратили землю, а з нею і господарська діяльність занепадає.

Саме тому актуальність теми обумовлюється й тим, що на сьогодні проблема комплексного вивчення господарських і виробничих споруд на Опіллі в 30-х рр. ХХ ст. залишається малодосліджена. У зв'язку з цим постала потреба вивчити та узагальнити знання про особливості будівництва та означити їх етнокультурну характеристику. Основне завдання автор бачить у проведенні комплексного аналізу будівництва та призначення, які побутували у населення Опільського історико-етнографічного району.

Типи та форми сільських поселень Опілля, типи й варіанти забудови селянських дворів є недостатньо висвітлені в етнографічній літературі. Основний масив джерельних матеріалів становлять польові матеріали, зібрані автором та науковими працівниками Музею етнографії впродовж 1999-2014 рр., який знаходиться на території Національного заповідника «Давній Галич». Окремі аспекти проблеми висвітлені у публікаціях В. Самойловича [24], А. Данилюка [18], Т. Косміної [20], Р. Радовича [21].

Усі господарські будівлі за їх функцією можна розподілити на групи:

- будівлі для зберігання продуктів землеробства: клуня («стодола»), комора («шпіхлір»), коші («кошниця», «кош»), льох («погріб», «катрага», «катрана», «пивниця»);
- будівлі для худоби: хлів, хлівець, стайня, обора («гобора»), саж («бурдей», «карник», «куча»), курник;
- будівлі для схову сільськогосподарського інвентаря: повітка, шопка, возовня, піддашся («піднакат»);
- інші будівлі двору: сушні, літні кухні, бані тощо;
- малі архітектурні форми: вулики, криниці, огорожі, місця відпочинку [20, с. 86].

Із розповідей старожилів сіл Бабухів, Юнашків, Куничі Рогатинського району з господарських будівель на території Опілля виділяються стодола, клуня, комора, кошниця, льох, стайня, обір, куча, курник, сушарня, криниця [8, с. 10]. Ці будівлі розміщувались одна від одної на відстані певного плану, який був притаманний даній місцевості. У тридцятих роках ХХ століття господарські будівлі зводились за дозволом обов'язкового припису влади при

будові будинків на селі [2, арк. 1]. В ці роки план під будівництво житла селянин мав право купити. В залежності від розміру купленої землі під забудову будинку обмежувались і розміри господарських будівель [2, арк. 4]. Заможніший селянин, міг зводити будівлі великі і добротні, аналогічно бідніший селянин споруджував хату, в якій розміщувалась комора, до хати з тильної сторони прибудовували шопу. Окремо на подвір'ї споруджували стодільчину та стайню, які об'єднували одним дахом. Найнеобхідніша господарська споруда багатшого землеробського двору була клуня («стодола»). В ній зберігалось зерно, солома, сіно і необмолочені снопи жита, пшениці, вівса, ячменю, гороху, конопель, льону, гречки. Клуню як окрему споруду розміщували на значній відстані від житла і максимально наближували до городу, згідно із планом побудови [2, арк. 6]. Таке місцезнаходження її на садибі відповідало зручності в'їзду з поля та оберігало цю споруду від небезпеки вогню. Лише зрідка клуню ставили праворуч від в'їзду, в кутку «обійстя», проте й тоді намагалися віддалити від решти будівель городом чи кукурудзяним клином. Крім осібного розташування, великого значення надавалось вибору місця. Окрема споруда стодоли («клуні») була притаманна заможнім селянам – господар [23, с. 730]. Обезземелення селян, яке особливо посилювалось на початку ХХ століття обумовило зменшення розмірів усіх господарських будівель у середняцьких та бідняцьких господарствах і змушувало об'єднувати споруди, заощаджуючи землю садиби. Саме тому на Опіллі на даний період припадає поява другої групи планувальних структур клуні, коли вона об'єднується спільним дахом з шопою, коморою, хлівом, стайнею. У селах Залуква, Крилос Галицького району зустрічаються клуні («стодільчини»), об'єднані спільним дахом із хатою. Цей тип прибудови був характерний для бідних безземельних селян. У багатьох дворах обік клуні влаштовували вузький піддашок (шопу) для зберігання соломи та паші. Іноді робили досить великий винос даху («піднакат», «заїзд»), куди ставили віз та сани («стодола з піднакатом, із заїздом»). Такі типи прибудови зустрічаються у селах як Галицького, так і Рогатинського районів [9, с. 11].

У кінці XIX – першій третині XX століття в конструкціях стодоли, зокрема для підтримування даху, використовувалися сохи розповіла Торган Марія Михайлівна, жителька с. Юнашків Рогатинського району [9, с. 2]. Стіни були складені з соснових брусів. Дах тримався на чотирьох сохах, закопаних у землю. На природні підвалини клали поздовжній сволок, на який опиралися вгорі крокви.

В селах Блюдники, Тимерівці, Пукасівці, Мединя Галицького району стодоли будували висотою до восьми метрів, каркас був дерев'яний, стіни – на стовпах, дильовані деревом-кругляком, коленим навпіл [10, с. 44]. У стодолах також вимолочували і сушили зерно. В плані стодола була чотирикутна з дахом на кроквах. З метою покращення вентиляції її ніколи не обмазували глиною. Для покрівлі даху використовували солому. В Рогатинському районі траплялись господарські будівлі каркасної конструкції, у яких простір між стовпами каркаса заповнювали горизонтально-городженим плотом з лози чи ліщини, (Чагрів, Колоколин) [11, с. 45]. В'їзні ворота, що сягали триметрової висоти, могли розміщуватись по поздовжній чи поперечній осі будівлі (нерідко з двох боків). Таким чином забезпечувався наскрізний проїзд. В центрі будівлі, як і перед стодолю, у дворі розміщувалась площадка для обмолоту зерна (відкритий тік), який обов'язково обмазували глиною з половиною [12, с. 48].

Традиційне землеробство і переважно зерновий напрямок господарювання на Опіллі сприяли розвитку і розповсюдженню на селі (особливо в XIX ст.) іншого типу будівлі – комори. Її використовували для зберігання запасів зерна, а також могли зберігатися продукти харчування та одяг. У коморі знаходились жорна, ступа, різні вжиткові речі. В літню пору приміщення слугувало житлом. Оскільки комора була ознакою заможності господарів, то її ставили з найкращого лісоматеріалу. Бартків Андрій Ількович [4, с. 2] житель села Бовшів Галицького району описав комору так – чотирикутна (наближена до квадрату, або дещо видовжена в плані) споруда з міцною підлогою та стелею. Будівлю піднімали над землею, кладучи нижній вінець зрубу на дубові стояки чи каміння. Стіни комори зводили з глини

(«вальковані», «дильовані») не обмазували глиною. Споруда постійно провітрювалась і відповідно створювались необхідні умови для зберігання зерна, яке засипали в засіки. Інколи для господарських потреб використовували горище комори. Дах споруджували на кроквах. На відміну від інших господарських будівель двору в коморі, як і в хаті, робили стелю. Комори могли бути осібні, але зустрічаються частіше об'єднані спільним дахом з житлом і тому являються продовженням житла. Завдяки тому, що при спорудженні комор основна увага приділялась міцності будівель, окремі об'єкти цього типу уціліли до наших днів, а саме у селах Чернів, Кліщівка, Юнашків Рогатинського району. Започаткована в далекому минулому комора-кліть відіграла важливу роль і в еволюції житлових споруд. Як зазначає В. П. Самойлович [24], трикамерне житло передусім виникало завдяки поєднанню однокамерного житла і комори, що розміщувалось поруч. Зразком цього є комора із села Вікторів Галицького району, що експонується у Музеї народної архітектури та побуту Прикарпаття Національного заповідника «Давній Галич».

Серед зернових культур майже всюди на Опіллі займались вирощуванням кукурудзи. Зберігали її в качанах у спеціально збудованій будівлі – кошниці. Кошниця («кош») – плетена з лози або з ліщини кругла чи овальна в плані з розширенням угору споруда до 2,5-3 м заввишки. Споруда піднімалась над землею на 30-40 см., кладена на патики або каміння. Завершувалась чотирихилим солом'яним дахом із значними виносоми стріхи або сніпком. Запобігаючи деформації коша (під вагою кукурудзи), інколи його скріплювали скобами. Ставили кошницю на подвір'ї проти хати або обік стодоли [20, с. 97]. Такі кошниці можна спостерігати і до сьогоднішніх днів у селах Рогатинського та Галицького районів [13, с. 55].

Льох (пивниця) – примітивна споруда, заглиблена в землю і призначена для зберігання картоплі і овочів [21, с. 384]. Побудову такого льоху згадує Наявко І. М. жителька села Журів Рогатинського району [5, с. 3]. Копали такі ями на подвір'ї чи городі. Накривали зверху соломою і прикидали землею. У причілку льоху робили двері. Такі ями ще і зараз зустрічаються у селах Рогатинського

району (Кліщівка, Куничі, Юнашків, Залужжя) та Галицького району (Бовшів, Блюдники, Тимерівці, Курів, Кукільники, Залуква).

Стайня, записано із розповіді Павлусь Юлії Василівни [6, с. 2] жительки села Залукви Галицького району – приміщення для утримання худоби та коней. Місце під будову повинно було бути легкодоступне з вулиці і мати твердий ґрунт. Дах з вогнетривкого матеріалу. Для телят і молодняку ставили окремі клітки. Стайня повинна була бути світла і легко продувна. Хідники і стійла – не пропускні, і давались легко чиститись. Стіни споруджували в закидку (тобто дильовані) і ліпили глиною, яку замішували з січеною соломою або половиною. Стайня, середнього господаря за достатком, в основному по плану на 2-3 свинки, 15 курей, 2 кози, та одну корову була довга на 4.40 метрів, широка на 5 м, висока 2.20 м. Щоб у стайні було чисте повітря – в стіні будували канал світлості (14x20 см) і вікно (1x0.80 см), через те, що тільки велике вікно в сполученні із повітряним каналом в стіні регулювало чистоту повітря і температуру стайні [1, арк. 1]. Стелю робили пристаючою і збудовану так, щоб стаєнне важке повітря не могло крізь неї перейти на стрих і псувати там сіно і половику. Тяжкі роботи робилися толокою. В селі Бабухів Рогатинського району стайні будували на подвір'ї під прямим кутом до хати. Стайнею завершувався комплекс споруд. Величина стайні залежала від заможності родини. Біля стайні ставили обору – відгороджений плотом простір перед стайнею для денного утримання худоби. Біля стайні і стодоли добудовували кучі, карники [13, с. 55].

Куча – споруда для утримання свиней. Переважно рублена, або ж в закидку, піднята над землею. Долівку в кучі виложували цеглою на ребро і заливали цементом, щоб у ній не утворювались ями. Висота свинячої стайні не перевищувала 2.20 м – до 2.80, тому що свині скоро мерзли [1, арк. 2]. Від подвір'я біля стайні розміщували курник. Це плетена з лози або ліщини споруда, ліплена глиною, кругла, овальна чи прямокутна в плані (висотою до 1,5 м), вона призначалася для утримання курей. Він не повинен був бути занадто теплий та мав досить місця для руху курей. Курник примикався високими дверима 1.80 см. Самі двері робили так, що для висоти 1 метра зложені з дощок, а далі 0.80 метра йшла рама з натягнутою

дротяною сіткою [1, арк. 2]. Ще курник ставився у дворі проти вікон хати. Інколи, об'єднуючись з тином, служив переділкою чистого двору і городу. До стайні ще прилягала повітка, де зберігали сільськогосподарський інвентар [20, с. 102].

Майже у всіх селах Рогатинського та Галицького районах Опілля на подвір'ї ставили обороги, де зберігали корми для худоби. Це проста споруда з чотирьох стовпів, над яким укріплювався пересувний (по вертикалі) солом'яний дашок. Висота споруди до 5 метрів. У селах промислового вирощування фруктових садів широко побутували сушарки для сушіння фруктів. Сушарня – заглиблена в землю або наземна споруда, в якій встановлена піч для сушіння фруктів.

У селі Залуква Галицького району у 30-их роках існували розсадники овочевих дерев, кущів та насінне господарство А. Терпеляка. Тому тут сушарні були звичним явищем [17, с. 145].

До групи, умовно названої «малі архітектурні форми», віднесені вулики, криниці та огорожі [20, с. 105].

На подвір'ї (в с. Комарів, Крилос, Блюдники, Тимерівцях, Залуква та інші) копали криницю, стіни якої мурували з каменю або викладали деревом у зруб. З допомогою простого теслярського інструменту – сокири народні майстри створили ряд варіантів зрубового цямриння та елементів «журавля». В селі Блюдники Галицького району журавель зберігся і досі. Над криницею майстрували чотирикутної або круглої форми конструкцію для безпечного користування. Над верхньою дерев'яною чи кам'яною конструкцією (подалі від неї) вкопували стовб висотою понад 3-4 метри із розвилкою вверху для вкладення у нього горизонтального більш легкого стовпа, до якого прикріплювали держак, на кінці якого примотували відро. Криниця з такою конструкцією набирання води одержала назву – журавель. Найбільш значним зовнішнім конструктивним елементом криниць є стояки з підпорами для даху. До них кріпиться вал та колесо, або ручка («корба») для діставання за допомогою довгого ланцюга («троса») води. Такі криниці були поширені у селах Рогатинського та Галицького районів. У селах Залуква, Шевченкове, Пукасівці та ін. Галицького району криниці копали не тільки на подвір'ї а й на так званих вигонах села. До

таких криниць по воду ходила не одна сім'я а декілька, тобто вони були у загальному користуванні [7, с. 4]. Копаючи криниці, враховували, що ґрунтові води залягають на глибині від 1,5 до 5-8 м. В деяких горбистих місцевостях навіть до 30 метрів або ж і 60, тобто – артезіанські криниці. Глибина криниць у селі була різною, залежала від географічного розположення тієї чи іншої частини села [14, с. 38].

У кінці ХІХ – на початку ХХ ст. виробництвом меду займались на Опіллі доволі поширено. Про це свідчать збережені донині на території Опілля давні топоніми та гідроніми Мединя, Медуха – (села Галицького району). В лісових околицях Рогатинщини в селах Стратин, Кліщівка, Пуків, Чесники, Заланів та Дички також займались виробництвом меду [22, с. 522]. У переважній більшості селяни робили вулики з суцільних, видовбаних зсередини дерев'яних колод («бортів»). Зверху такі колоди покривали солом'яним стіжковим дашком. У заможних господарствах на початку ХХ ст. з'явилися нові рамкові вулики, чотирикутні в плані, з каркасною конструкцією стін та двосхилим дашком.

Огорожа об'єднувала весь двір в єдиний архітектурний комплекс. Вздовж неї, особливо від дороги, росли найчастіше декоративні дерева: акація, верба, ясен, тополя, бузина та інші. Тип огорожі залежав від достатку господаря та місця розміщення. Найкращу огорожу ставили з фасадної сторони. У заможних господарствах садиба огороджувалась парканом, висота якого дорівнювала 160-180 см. Зверху паркан прикривався одно – або двосхилим солом'яним чи дощаним дашком (у селах Юнашків, Кунічі, Кліщівка Рогатинського району) [3, с. 3]. Для довговічності паркан змашували дьогтем. Інші господарі обгороджували свою садибу горизонтально плетеним тинком («плотом»). Для плетіння використовувалась лоза і рідше ліщина. Через кожні 30-40 см забивали кілки висотою 160-180 см і переплітали 2-3 лозами. На кутах для міцності споруди закопували 15-20 сантиметрові стовпи. Деякі тини теж увінчувались дашком. Бокові плоти середняки та бідняки городили вертикально з горішнього пруття. Незаможні сім'ї для огорожі використовували бадилля соняшника, кукурудзи, які

вертикально прив'язувались до двох горизонтальних паралельних лат [28, с. 475].

Для входу з вулиці у двір майстрували брами або ворота. Брами у другій половині XIX ст. споруджували найзаможніші господарі. Складалась брама з двох зверху півкруглих половинок загальною шириною біля 3 м. і висотою до 2,5 м. Дашок виплітали з лози і накривали соломною. І лише на початку XX ст. виготовляли з дощок [26, с. 211].

Поруч з брамою прибудовували «фіртку». В залежності від заможності і фантазії господаря ворота були різноманітними. Але, як правило, -однопільними, шириною 2,5-3м – «щоб заїхав віз із снопами». В їх основі був чотирикутник із жердин, який кріпився двома хрестовинами або одною хрестовиною і двома жердинами, які посередині сходились кутом. У селах Чернів, Козари, Бабухів Рогатинського району низ воріт оббивали дощечками (40-50 см) [15, с. 25].

Бідніші господарі виготовляли ворота з тонких жердин і обплітали їх вертикально лозою. Ворота або брами відкривались для господарських потреб і урочистих процесій (похорон, весілля). Поряд розміщувалась фіртка шириною 100-120 см, оббита або переплетена лозою. Від вулиці вздовж викопували рови («окопи»), через які на ширину воріт споруджували мости. Берег окопу засаджували деревами, чагарниками [16, с. 26].

Отже господарські споруди обслуговували цілий ряд життєво необхідних для селян процесів в залежності від переробки та зберігання продуктів. Основні типологічні характеристики господарських споруд і дані народної термінології свідчать про етнокультурну єдність Опілля із іншими сусідніми регіонами а саме Покуття, Бойківщина, Західне Поділля, відмінність їх полягає у функціональності та конструктивній різноманітності при будівництві.

**ОСОБЕННОСТИ КОНСТРУКТИВНЫХ ТИПОВ
ХОЗЯЙСТВЕННЫХ ЗДАНИЙ ОПІЛЛЯ 30-х гг. XX ст.
(НА МАТЕРИАЛАХ РОГАТИНСЬКОГО И ГАЛИЦЬКОГО
РАЙОНОВ)**

В данной статье речь пойдет об особенностях конструктивных типов хозяйственных зданий Ополье в 30-х гг. XX в. на материалах Рогатинского и частично Галицкого районов. Жизнь каждой семьи была связана с материальной культурой, которая в свою очередь отражала в себе хозяйственную деятельность. Характер и количество хозяйственных построек двора всегда были непосредственно связаны с социально-экономическим состоянием хозяйства. Назначение данных сооружений и техника строительства изложены в докладе.

Ключевые слова: сарай, кладовая, подвал, конюшня, коровник, обора, колодец, улей

Batsvin Maryana

**FEATURES OF STRUCTURAL TYPES OF ECONOMIC
BUILDING OF OPILLIA 30TH OF THE XX CENTURY
(ON MATERIALS OF ROHATYNSKI AND GALYCKI
DISTRICTS)**

This article is about the peculiarities of constructive kinds of thrifty buildings in Opillia at the beginning of the 20-th centuries which are based on the documents of Rohatyn and Halych districts. The life of every family at that time was closely connected with the local lore and the material culture which reflected the activity. The character and a number of manufacturing buildings were always connected with the social-economic state of managing. The appointment of these buildings and the technique of building are represented in this research report.

Keywords: shed, pantry, basement, stable, cowshed, obora, well, beehive

Джерела та література

1. Центральний державний історичний архів у м. Львів, ф.302, 1899-1944рр. Описи. Пол., укр. мова Крайове господарське товариство « Сільський господар», м. Львів, оп.1, спр.661. – 5 арк.
2. Центральний державний історичний архів у м. Львів, ф.302, 1899-1944рр. Описи. Пол., укр. мова Крайове господарське товариство « Сільський господар», м. Львів, оп.1, спр. 657. – 6 арк.
3. Науковий етнографічний архів Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника, ф.1, оп.8, спр. 1. – 4 арк.
4. Науковий етнографічний архів Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника, ф.1, оп.8, спр. 2. – 5 арк.
5. Науковий етнографічний архів Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника, ф.1, оп.8, спр. 3. – 4 арк.
6. Науковий етнографічний архів Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника, ф.1, оп.8, спр. 4. – 6 арк.
7. Науковий етнографічний архів Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника, ф.1, оп.8, спр. 5. – 7 арк.
8. Звіт етнографічної експедиції Національного заповідника «Давній Галич» 1997р. – 20 с.
9. Звіт етнографічної експедиції Національного заповідника «Давній Галич» 1997р. – 20 с.
10. Звіт етнографічної експедиції Національного заповідника «Давній Галич» 1999р. – 56 с.
11. Звіт етнографічної експедиції Національного заповідника «Давній Галич» 1999р. – 56 с.
12. Звіт етнографічної експедиції Національного заповідника «Давній Галич» 1999р. – 56 с.
13. Звіт етнографічної експедиції Національного заповідника «Давній Галич» 2000 р. – 55 с.

14. Звіт етнографічної експедиції Національного заповідника «Давній Галич» 2003 р. – 70 с.
15. Звіт етнографічної експедиції Національного заповідника «Давній Галич» 2006 р. – 75 с.
16. Звіт етнографічної експедиції Національного заповідника «Давній Галич» 2006 р. – 75 с.
17. Оголошення // Сад і город. – 1 939. Ч. – 9. – С.145.
18. Данилюк А. Б. Українська хата / А. Б. Данилюк. – К., 1991. – 160 с.
19. Етнографія України: Навчальний посібник / С. Макарчук, Ю. Гошко, Р. Кирчів та ін.; [за ред. С. Макарука]. – Вид. 2-ге, перероб. і доп. – Львів: Світ, 2004. – 516 с.
20. Косміна Т. В. Сільське житло Поділля. Кінець XIX – XX ст. / Т. В. Косміна // Історико-етнографічне дослідження. – К., 1980. – 189 с.
21. Радович Р. Приміщення для зберігання коренеплодів на території північного Прикарпаття / Р. Радович // Народознавчі зошити. – Львів, 1999р. – № 3. – С. 384-387.
22. Рогатинці і Рогатинська земля. Український архів. Т. 54. Рогатинська Земля.Т. 2. Нью-Йорк. – Сідней. – Париж. – Торонто. – 1996. – С. 522.
23. Самойлович В. П. Українське народне житло / В. П. Самойлович – К., 1972. – 194 с.
24. Сілецький Р. Б. Сільське поселення та садиба в Українських Карпатах XIX – поч. XXст. / Р. Б. Сілецький – К., 1994. – 138с.
25. Тиводар М. Етнологія / М. Тиводар. Навчальний посібник. – Львів: Світ, 2004. – 624 с.
26. Українське народознавство / За заг. ред. С. Павлюка. – К.: «Знання», 2004. – 591 с.
27. Українське народознавство / За заг. ред. С.Павлюка, Г. Горинь, Р. Кирчіва. – Львів: Видавничий центр «Фенікс», 1994. – С. 475.